

# Kristen begravning i ett sekulariserat och pluralistiskt samhälle

Av Jan-Olof Aggedal

## INLEDNING

När någon har dött, söker sig de allra flesta svenskar till den kyrka, Svenska kyrkan, som de vanligtvis inte har så mycket kontakt med. 89,3% av alla begravningar i Sverige sker i Svenska kyrkans ordning och av dessa är 4,8% begravningar av ej kyrkotillhöriga. Årligen deltar mer än 2,6 miljoner människor i Svenska kyrkans begravningstjänster.<sup>1</sup> Den kristna begravningen har en stark ställning i det pluralistiska samhället där kyrkan<sup>2</sup> och kristen tro existerar vid sidan om andra samhälls- och kultursektorer. Kyrkan är en bland många – inte den självklara normen som allt utgår från och som allt kretsar kring – och ändå vänder sig människor till denna speciella sektor av samhället när döden inträder i livet. Varför det är så vet vi inte. Kanske vänder människor sig till kyrkan av slentrian eller för att det inte finns någon annanstans att gå eller för att man upplever att här finns en kompetens och en vana vid att möta människor som sörjer. ?

I denna artikel undersöks den kristna begravningen, så som den tar sig uttryck i Svenska kyrkan inom kontexten "det sekulariserade och pluralistiska samhället", men också hur kyrkan i form av Biskopsmöte och genom pastorala handledningar bemött den nya situationen.<sup>3</sup> Eftersom utrymmet inte är tillräckligt för att undersöka hela begravningstjänsten, har jag här valt att diskutera några centrala delar: ritens betydelse för ett ordentligt avsked, privat designade riter, prästens roll samt musikens betydelse.

Från officiellt kyrkligt håll har inte mycket sagts. Inte heller har det offentliga samtalet i Sverige särskilt mycket berört de pastoralteologiska förhållandena. Det officiella samtalet sträcker sig ofta fram till det att döden inträffar eller allra längst till bårhusdörren; går det längre handlar det som regel antingen om begravningens ekonomi eller om hur begravningsseder från svunna tider förlorar i inflytande. Det är symptomatiskt att de två stora

<sup>1</sup> Straarup, Jørgen (red); Perspektiv på Svenska kyrkans statistik 1996, TRO & TANKE 1997:7. Varje begravning besöktes 1996 av i genomsnitt 34 personer.

<sup>2</sup> Eftersom jag primärt skriver om Sverige och Svenska kyrkan, avses i denna artikel detta samfund när ordet "kyrka/n" används. Om andra samfund avses, kommer detta att framgå av sammanhanget.

<sup>3</sup> Not 3 se nästa sida.

dödsutställningarna år 1994, "Dödens riter" i Göteborg och "Döden i Ystad", nästan helt behandlade historisk tid.<sup>4</sup> I England och Danmark,<sup>5</sup> två samhällen som i sekulära och pluralistiska förhållanden liknar Sverige, är samtalet annorlunda. Särskilt gäller detta England, inte minst i det avseendet att kyrkor och samfund samt både religiösa och icke-religiösa intresseföreträdare för ett offentligt samtal samt ger ut ett stort antal småskrifter.<sup>6</sup> När pluralismen på detta sätt blir synlig, har Church of England varit tvungen att bemöta den genom ett medvetet pastoralt handlande. För detta syfte bildades år 1980 Churches' Group on Funeral Services at Cemeteries and Crematoria, i vilken de flesta kyrkor och samfund i England och Wales ingår.<sup>7</sup> I denna artikel hämtar jag exempel från England och Danmark som en hjälp i min problematisering av den svenska situationen och för att fördjupa perspektiven på denna.

<sup>3</sup> Biskopsmötet gav år 1988 ut "Ett biskopsbrev om död och begravning". En arbetsgrupp i Växjö stift hade redan år 1985 presenterat ett utkast genom dess biskop Sven Lindegård. I Växjö stift initierade biskop Jan Arvid Hellström på 1990-talet ett arbete med pastorala handledningar kring de kyrkliga handlingarna. Här, liksom i många andra stift, färdigställdes de handledningar som handlar om dopet, medan övriga ännu ej blivit klara. Att de pastorala handledningarna om dopet blev först färdiga, hänger samman med att dopet fr.o.m. den 1 januari 1996 blev den normala vägen för tillhörighet till Svenska kyrkan. De nya reglerna förutsatte att församlingarna utarbetade ett doppastoralt program. Svenska kyrkans församlingsnämnd: *Dop och Kyrkotillhörighet – ett pastoralt program*, Uppsala 1995. Aggedal, Jan-Olof: "Dop och Kyrkotillhörighet, en utmaning för församlingarna" i *Templet och Örtagården* nr 4, Malmö 1995.

Uppsala stift har drivit ett utvecklingsprojekt kring de kyrkliga handlingarna. Målet för projektet var "att genom de kyrkliga handlingarna och kyrkans pastorala handlande i samband med dem för de deltagande nå en djupare delaktighet i kyrkans tro och liv". Rapport från projektet finns publicerad i serien *Mitt i församlingen* 1996:4; *Livsnära – De kyrkliga handlingarna i församlingarna*, Uppsala 1996.

År 1989 publicerade Sven-Erik Brodd på uppdrag av Stockholms Församlingsdelegerade Pastoralteologisk praxis, Stockholm 1989, där bl.a. en diskussion förs om nya riters betydelse. Brodd påpekar: "Kyrkan måste nu analysera människors rituella beteende i Sverige för att se hur man liturgiskt kan kontextualisera dem och anknyta till dem i pastoralen", s. 118. På detta område har nästan ingenting hänt.

<sup>4</sup> Till Göteborgsutställningen gavs boken *Dödens riter* ut av Kristina Söderpalm (red), Stockholm 1994.

<sup>5</sup> Enligt undersökningen *European Value System Study Group, EVSSG*, är Sverige tillsammans med Danmark de mest sekulariserade länderna i Europa, när det gäller gudstjänstbesök och traditionella kristna värderingar. Svensk presentation finns i Pettersson, Thorleif, *Bakom dubbla lås – en studie av små och långsamma värderingsförändringar*, Stockholm 1988.

<sup>6</sup> Utrymmet medger inte att en litteraturlista upprättas, varför jag endast vill peka på de rapporter och pastorala handledningar som utgivits av Churches' Group on Funeral Services at Cemeteries and Crematoria samt *Grove Booklet on Ministry and Worship*. Se även *A Bibliography on Dying—Death—Bereavement*, 1994.

För det praktiska församlingsarbetet i England har två böcker betytt mycket: Perham, Michael; "Liturgy Pastoral and Parochial", London 1984 (1991). Walter, Tony; "Funerals - And How To Improve Them", London 1990 (1994).

<sup>7</sup> I dag är nio samfund fullvärdiga medlemmar förutom Church of England: Roman Catholic Church, Baptist Union, Methodist Church, Church in Wales, Free Church Council of Wales, Salvation Army, United Reformed Church, Free Church Federal Council. Gruppens uppgift är att hjälpa kyrkorna att koordinera sin policy vad gäller såväl pastorala som administrativa frågor i förhållande till allmänhet, begravningsbyråer, krematorier och kyrkogårdar. Eftersom gruppen av sina medlemskyrkor auktoriserats som officiell med officiell status företräder den kyrkorna i begravningsfrågor på nationell nivå. En viktig del av gruppens arbete är att organisera utbildningar och delta i det offentliga samtalet bl.a. genom att ge ut skrifter.

## SVERIGE – ETT SEKULARISERAT OCH PLURALISTISKT SAMHÄLLE

Vad tänker folk på när kyrkklockorna klämtar? Därom kan man inte veta något alldeles bestämt. Men det är en vanföreställning att Sverige skulle vara så rakt igenom sekulariserat som statistiker vill bevisa med sina diagram.<sup>8</sup>

Begreppet sekularisering används i litteraturen oftast som en beskrivning av förändringar i samhället, vilka medfört att religiösa värderingar, religiös praxis och religiösa institutioner förlorat sitt inflytande över såväl samhälle som individer. Vanligen skiljs mellan *institutionell* och *individuell* sekularisering. Till den första hör kyrkans förlust av ansvaret för viktiga samhällsfunktioner såsom skola, fattigvård och sjukvård, liksom kyrkans marginalisering i kulturlivet. Till den individuella sekulariseringen hör att kristen tro inte längre är en levande verklighet och därmed inte ger utslag i tron på kristna trossatser eller i kyrkobesök.<sup>9</sup> I samhällen där kristendomen dominerat, som i Sverige, blir sekularisering synonymt med avkristning. Utifrån denna definition är Sverige ett sekulariserat land samtidigt som Sverige är ett land där religiösa värderingar och en religiös praxis i olika former av privatreligiositet existerar. Då denna privatreligiositet är mångfacetterad och oftast inte knuten till en speciell religion, väljer jag att beskriva det samhälle som ett pluralistiskt samhälle, där den existerar.<sup>10</sup>

När bondesamhällets hårda sociala kontroll upphör i och med urbaniseringen, accelererar privatreligiositeten. I det anonyma stadssamhället kan man inte bara tro vad man vill – det gjorde man redan i bondesamhällets folkreligiositet där tron på tomtar och troll, gasar och gengångare tycks ha varit utbredd – nu kan man även göra vad man vill med sin tro. Det gemensamma skyddsnätet av riter och traditioner, som var en självklarhet i bondesamhället, passar inte riktigt in i staden. "Resultatet", skriver biskop Jan Arvid Hellström, "blev ritlöshet, traditionslöshet och rotlöshet – dvs. moderna sekulariserade västerlänningar".<sup>11</sup> Med sekulariseringen brister människors gemensamma skyddsnät. Traditionen försvinner eller blir oförståbar. Människor blir rotlösa och hemlösa. I det vakuum som uppstår försöker människor skapa nya riter och traditioner, som kan tolka livet i det nya samhällets kontext. Det privata, det individuella – "var och en blir salig på sin tro" – växer när kyrkan inte lyckats med att forma riter för stadsinvånarens livsfrågor.

Riten kring begravningen, med begravningsgudstjänsten som centrum,

<sup>8</sup> Trotzig, Birgitta i essän "Det sekulariserade Sverige: Det sakralas hemligheter" i Den svenska välfärdsmodellen och Europa, utgiven av Sekretariatet för framtidsstudier, Stockholm 1978.

<sup>9</sup> Holin, Frans-J, "Trygg och frisk", Signum nr 4 1996, s. 102. Hellström, Jan Arvid, "Sekulariseringen – en fråga om rit och tradition!", Svensk Kyrkotidning 39/40 1993, s. 392.

<sup>10</sup> För en genomgång av termen sekularisering och en diskussion om fenomenet se Reimers, Eva, Dopet som kult och kultur, Stockholm 1995 särskilt s. 17–27, 253–269; se även Skarsune, Oskar, "Guds folk och den religiösa världen", Svensk Pastoraltidskrift 17, 1988.

<sup>11</sup> Hellström, Jan Arvid, "Sekulariseringen – en fråga om rit och tradition!", Svensk Kyrkotidning 39/40 1993, s. 392.

är ett exempel där kyrkan balanserar på gränsen mellan ett nedärvt tolknings- och handlingsmönster och människans önsknings- och handlingar om att handla annorlunda, eftersom de tolkar situationen annorlunda än vad kyrkan gör.<sup>12</sup> Det är i mötet mellan kyrkans tolkning och sekulariserade människors tolkning som konflikter kring begravningsgudstjänsten uppstår; om musikval, psalmval, önskemål om tre rosor istället för tre skovlar mull m.m. Inför detta måste kyrkan ställa frågan till sig själv, hur långt hon kan gå i anpassning och tillmötesgående utan att förlora sin själ, sin identitet. Svaret på denna fråga är beroende på vilken roll kyrkan vill spela i det sekulariserade och pluralistiska samhället. 1968 års Kyrkohandbokskommitté antyder en inriktning som kan tjäna som utgångspunkt för reflektion, när kyrkan funderar kring anpassningen. 1968 års Kyrkohandbokskommitté skriver:

Jordfästningsordningen måste – utan att ge avkall på den kristna/bibliska realismen – vara så *vid*, att den kan uppfattas som ett svar på även de vaga religiösa förväntningarna, så *mänsklig och varm*, att den kan upplevas som en medmänsklig tröst, så *ljus*, att den inte gör sorgen svartare och tyngre att bära.<sup>13</sup>

Här möts två poler i kyrkans ordning: ”den kristna/bibliska realismen” och kyrkans möte med människors ”vaga religiösa” förväntningar. I detta spänningsfält kan en dialog uppstå mellan kyrkan och de anhöriga. När en sådan dialog uppstår, är inte kyrkans grundproblematik längre hur långt anpassningen kan sträcka sig, utan hur kristen tro och kristna värderingar är närvarande i det möte som sker.

Biskop Jan Arvid Hellström var medveten om diskrepansen mellan kyrklig rit och folklig rit och såg därför en utveckling av den kyrkliga riten som en möjlighet att möta den folkliga riten utan att kyrkan ger avkall på sitt innersta väsen. Han skriver bl.a.:

Ska vi kunna komma till rätta med det vi kallar sekularisering måste vi bejaka utvecklingen mot nya kristna riter och traditioner, stimulera den. För det är i riten och traditionen som kristen tro har sitt fundament, inte i intellektuella diskussioner eller överväganden.<sup>14</sup>

## ”SLOPA BEGRAVNINGAR – GÖR DÖDEN TILL NÅGOT POSITIVT”

Orden är hämtade från en insändare undertecknad av ”mor och dotter” i tidningen Arbetet. Insändaren fortsätter: ”Varför begravning? Nog är det tredje graden! Att samlas vid en dyr utsmyckad kista, massor av blommor

<sup>12</sup> Wikström, Owe; ”De religiösa symbolerna har blivit stumma”, Svenska Dagbladet 1996-11-03.

<sup>13</sup> 1968 års Kyrkohandbokskommitté; Material för försöksverksamheten 10 Jordfästningen, Lund 1979, s. 34, se även Edwall, Pehr, ”Döendet, döden och begravningsgudstjänsten” i Svenska kyrkans gudstjänst – Kyrkliga handlingar, SOU 1981:68, s. 10.

<sup>14</sup> Hellström, Jan Arvid, ”Sekulariseringen – en fråga om rit och tradition!”, Svensk Kyrkotidning 39/40 1993, s. 392.

att lägga till ingens glädje på en kyrkogård, vackra ord som bara rabblas upp för att det skall så vara".<sup>15</sup>

Egentligen behövs det ingen begravningsgudstjänst. Den svenska begravningsslagen, vilken reglerar gravsättning och kremering, säger ingenting om begravningen för övrigt.<sup>16</sup> Hur människor väljer att utforma avskedet från den döda, anser lagen vara en helt privat angelägenhet. Så har det inte alltid varit. Först år 1926 blev det tillåtet att inte ha någon ceremoni alls eller att ha *civilbegravning*, som det då hette.

Enligt begravningsslagen behövs inte någon rit. Den döda skall tas om hand med pietet, värdighet och respekt, men om detta görs med eller utan rit är oväsentligt, rättsligt sett. Mänskligt sett däremot behövs riten. Människan har alltid skapat riter kring avskedet av sina döda. När människor idag ställer sig tveksamma till begravningsgudstjänsten, är det inte riten de vänder sig mot, utan mot att innehållet inte stämmer överens med den egna referensramen – och så uppkommer andra riter. Den "borgerliga begravningen", vilken kan utformas precis hur som helst, följer idag ofta Svenska kyrkans ordning; visserligen läses inte bibeltexter, men det är inte ovanligt att psalmer sjungs och att dikter med klar kristen profil deklameras. En orsak till detta kan vara önskemål om att någon annan än en präst skall leda begravningen, så att den inte blir för "religiös", men att man gärna sjunger t.ex. "Härlig är jorden" (Sv. ps. 297) och "Den blomstertid nu kommer" (Sv. ps. 199). Denna typ av begravning kan då ses som en privatreligiös begravning, där tolkningen av ritens innehåll ännu lättare än vid Svenska kyrkans begravningsritual kan tolkas fritt. En annan orsak till likheten med Svenska kyrkans ordning kan vara att det inte finns så mycket sammanställt material med exempel på hur borgerliga begravningar kan gå till.<sup>17</sup>

## TOMT UTAN RIT

Människan behöver riten. Det blir tomt utan den. Den nedskrivna, rituella ordningen är en hjälp för människan i stunder när hon inte spontant kan skapa riter eller hitta riter som fyller hennes behov. En dansk prost berättar om det kaos som uppstod både praktiskt och psykiskt hos den familj som beslutade att deras anhöriga inte skulle begravas i Folkekirkens ordning. När den närmaste familjen tillsammans med några grannar och kyrkvaktmästaren stod vid släktgraven på kyrkogården och stirrade ner i den stora svarta gropen, kom frågorna. Vad skall göras mer än att sänka kistan? Skall

<sup>15</sup> Arbetet 1980-09-01

<sup>16</sup> Begravningslagen (1990:1144)

<sup>17</sup> Endast ca 2% av begravningarna i Sverige år 1995 var borgerliga. För förslag till utformning av borgerlig begravning, se Förbundet för religionsfrihet, *Borgerlig begravning – en handledning* utarbetad av Ture Nerman och Per Anders Fogelström, Stockholm 1968 (2 uppl). Berglund, Agneta och Wallin, Birgitta, *Låt människan! – en bok om profana ceremonier från födelse till död*, Skellefteå 1993.

någon säga något? Skall en sång sjungas? Skall graven skottas igen? Skall blommorna kastas ner i graven? Ingen visste, eller rättare, ingen vågade ta initiativ eller känna efter vad som skulle bli rätt eller fel. Det handlade inte om vad som var rätt, utan om känslan av att det blev fel. Familjen hamnade i ett känslomässigt kaos. "Var den döda inte värd mer? Tänk om hon tyckte att vi behandlade henne illa? Kanske skulle vi för säkerhets skull ha gett henne en kristen begravning; man kan inte med säkerhet veta hur det är med himmel och det där." Resultatet för de närmaste blev en oerhörd tomhet, ett svart hål, en skuld som fick bearbetas i terapi. Familjen hade behövt den formulerade riten som en trygghet och en hjälp att spegla sin situation och sina känslor i. "Det er rart, at der er en ramme. Der er godt at vide, at hvis du gør sådan, så går det ikke helt galt", säger en av informanterna i en dansk undersökning<sup>18</sup>

En äkta rit växer fram ur människors behov och erfarenheter. Den tar sin början i att någon utför en handling som känns rätt och riktig och som betyder något för några och som dessa några sedan utför nästa gång de är i en liknande situation. På så sätt blir riten så småningom en tradition som är trygg att ha. Man behöver inte vara osäker; det finns en rit att följa, att spegla livet i, att leva med i.

## EN RIT I RITEN

Ofta säger präster och kyrkomusiker att valet av några få alltid återkommande psalmer beror på att människor inte kan så många psalmer. Säkert har de rätt, men kanske finns här också en dimension av trygghet, av människors igenkännande, ett ritualiserande. I psalmers texter och melodier tycks finnas någonting som människor kan ta till sig, känna med och lättare göra till sitt eget än den övriga riten. En psalm som verkar fungera som ett eget ritual inom begravningsgudstjänstens ram är "Härlig är jorden" (Sv. ps. 297). Psalmerna har blivit en folkrit, för många lika viktig för att begravingen skall kännas rätt som de högtidliga överlåtelseorden:

Av jord har du kommit. Jord skall du åter bli. Jesus Kristus, vår Frälsare, skall uppväcka dig på den yttersta dagen.<sup>19</sup>

<sup>18</sup> Rubow, Cecilie; At sige ordentligt farvel – om begravelser i Danmark, Fredriksberg 1993, s. 26.

<sup>19</sup> Dessa ord finns med i Handbok 1529 hos Olaus Petri, men kan enligt Rodhe inte spåras tillbaka till medeltida ordningar, även om han skriver: "Då de medeltida ritualen ej alltid ansluta sig till gällande lands sed, är det mycket troligt att den *trefaldiga* jordpåkastningen varit allmän sed, eftersom Olaus Petri föreskriver den i sin handbok". Seden kan även beläggas från Tyskland, Kyrkoordning från Waldeck 1556 och Dessau en begravningsordning från 1532. Rodhe, Edvard, Svenska Gudstjänstliv, Uppsala 1923. Se även Edwall, Pehr, "Döendet, döden och begravningsgudstjänsten" i Svenska kyrkans gudstjänst – Kyrkliga handlingar, SOU 1981:68, s. 50 och Schjørring, Christian B., "Af Jord er du kommet – Jordpåkastelsen indenfor europæisk kultur, Köpenhamn 1959.

Dessa ord har för många fått en nästan magisk innebörd. Vi vet väldigt lite om hur människor uppfattar orden, men vi kan gissa att de flesta gör sin egen tolkning utifrån sina egna referensramar till framförallt orden "jord" och "uppväcka dig på den yttersta dagen". För landsbygdens människor är "jord" ett positivt ord; ur jorden växer det nya livet fram. För storstadens människor blir "jord" lätt synonymt med "smuts" och "damm". Någon lär ha sagt: "Jorden i trädgården är OK, men när den kommer in är den skit".<sup>20</sup> För den som associerar "jord" till smuts och för den som inte tror på en uppståndelse i kristen mening, riskerar begravningsformeln att bli nonsens, något som helt går förbi, eller, vilket troligen är det vanligaste, att människor ger den en egen tolkning. Ett särmärke för privatreligiositeten är just att göra egna tolkningar utifrån egna referensramar. För kyrkan blir det viktigt att tydligt gestalta begravningsgudstjänsten så att handling och ord blir ett.

Jord

Överlåtelsen är ett känsligt och tungt moment, då församlingen står upp för att hedra den döda och för att det är tradition att stå upp vid de avgörande momenten i gudstjänsten (i dopet vid dophandlingen, i vigseln vid löftena).<sup>21</sup> Prästen inleder överlåtelsen med orden: "I Guds, den barmhärtiges namn överlämnar vi stoftet av NN till gravens vila" eller "Gud, vår Fader, vi överlämnar NN i dina händer", varpå begravningsformeln följer med möjlighet att välja ett av tre alternativ. Till de två första används jord, på en del håll sand, vilket inte ger samma tunga symbolik. Tre gånger lägger prästen jorden på kistan, medan han/hon säger vid den första skoveln mull: "Av jord har du kommit", vid den andra skoveln mull: "Jord skall du åter bli" och vid den tredje skoveln kan prästen säga antingen: "Jesus Kristus, vår Frälsare, skall uppväcka dig på den yttersta dagen" eller "Jesus Kristus är uppståndelsen och livet" (Joh 11:25). De flesta präster lägger jorden som ett kors, en sed som spreds och fick fäste i Sverige efter Dag Hammarskjölds begravning i Uppsala domkyrka den 29 september 1961, den första direktsända TV-begravningen, då ärkebiskop emeritus Erling Eidem lade jorden i korsform.<sup>22</sup> Vid det tredje alternativet, "Du gav honom livet. Tag emot honom i din frid och giv honom för Jesu Kristi skull en glädjeric uppståndelse", har prästen att välja mellan att antingen göra ett korstecken över kistan eller att använda jord. Bruket att använda tre rosor, liljor eller lik-

Stå upp

Mull-kissten

39

Nyrit

Skapas

<sup>20</sup> "Skit" är dialektalt för "smuts" på skånska. Se även Douglas, Mary, Purity and Danger. An Analysis of the Concepts of Pollution and Taboo, London 1966 (1979).

<sup>21</sup> Seden att stå upp vid dessa tillfällen hänger även samman med momentens juridiska betydelse. I och med att mullen läggs på kistan, inträder griftefriden. Vid vigseln är äktenskapet juridiskt giltigt efter löftena och tillkännagivandet. Under medeltiden blev barnet arvsberättigat, först när det var döpt.

<sup>22</sup> Uppgift ur TV-arkivet, Sveriges Television AB; ref. Begravning, Hammarskjöld, OB-buss Uppsala domkyrka 1961-09-29.

Hur jorden läggs på kistan, varierar starkt över landet både från församling till församling och från präst till präst. I en nyligen gjord, men ännu ej publicerad, enkätundersökning framkommer det att de flesta lägger jorden i ett kors med hjälp av ett redskap, andra lägger jorden med handen och ett fåtal gör korstecken eller lägger tre snittblommor.

nande existerar inte som alternativ i Svenska kyrkans ordning. Biskopsmötet skriver:

Enligt Svenska kyrkans ordning är korstecknet det enda alternativet till mullpåkastningen. De tre skovlarna mull kan alltså inte vid kyrklig begravningsgudstjänst ersättas med t.ex. blommor eller andra symboler.<sup>23</sup>

Efter begravningsformeln följer en bön, och det är vanligt med en stunds tystnad. Att införa ett moment av tystnad som en del av gudstjänsten menade kyrkomötet år 1996 vara onödigt, eftersom HB86 inte hindrar att tystnad förekommer som ett naturligt inslag i gudstjänsten. Läronämnden hänvisar till att mycket av den praktiska utformningen hör själavården och det pastorala handlandet till.<sup>24</sup> Tystnaden har även diskuterats vid engelska begravningar. Inte heller här är den införd som ett moment i handboken, men flera stifts pastorala handledningar pekar på människors behov av tid för privata tankar och böner. Denna tystnad placeras i de engelska handledningarna som avslutning på böneavdelningen före psalm och avsked.<sup>25</sup> Svenska kyrkans biskopsmöte rekommenderar att "överlåtelsens utformning bör om möjligt avgöras vid det samtal med de sörjande som föregår begravningsgudstjänsten".<sup>26</sup> Även om det finns ramar för hur överlåtelsemomentet skall utformas, är gestaltningen beroende av prästens agerande, vilket enligt biskopsmötet alltså bör ske i samspel med de anhöriga genom att en dialog förs om den rituella utformningen. I detta finns en tydlig markering av att begravningsgudstjänsten skall vara ett samspel mellan kyrkans representant och de anhöriga. Begravningsgudstjänsten är en rit som man gör tillsammans, inte en service som prästen ger.

## VAD ÄR EN KRISTEN BEGRAVNING?

I alla kulturer har begravningen uppkommit utifrån behovet av att något måste göras med den döda kroppen. Till detta praktiska behov har människors behov av att ta avsked och överlämna den döda i graven, dödsriket eller i den högstes vård varit viktigt, liksom att riten kring detta överlämnande fungerat som en terapi för de sörjande.<sup>27</sup> Den kristna begravningen skiljer sig inte från detta mönster, och det som gör en begravning till en kristen begravning är markeringen av påskens händelser, genom död till liv:

<sup>23</sup> Biskopsmötet 1988, Ett biskopsbrev om död och begravning, s. 13.

<sup>24</sup> Kyrkomötet 1996, protokoll s. 202, motion 1996:39, Gudstjänstutskottets betänkande 1996:1, Läronämndens betänkande 1996:13.

<sup>25</sup> Perham, Michael, Liturgy, Pastoral and Parochial, London 1984 (1991).

<sup>26</sup> Biskopsmötet 1988, Ett biskopsbrev om död och begravning, s. 13.

<sup>27</sup> Begravningen innehåller de tre moment som ingår i en "rite de passage" 1) separationen = dödsfallet/förlusten av en relation, 2) övergången = begravningsgudstjänsten där den döda överlämnas i Guds vård till gravens vila och 3) integrationen = den döda har ny existens som död/den sörjande har ny ställning i samhället. van Gennep, Arnold, The Rites of Passage, Chicago 1961.



Begravningsritualet liksom det pastorala handlandet kring ett dödsfall måste ge uttryck åt vad Bibeln lär om döden och uppståndelsen och göra detta så, att det tar hänsyn till de sörjandes situation och där söker tillämpa det kristna budskapet på ett medmänskligt och själavårdande sätt.<sup>28</sup>

Den kristna begravningen har det svåra uppdraget att på samma gång proklamera evangeliets hopp och tala till de sörjande där de befinner sig i sorgens förvirring. Den kristna begravningen vill även lyfta fram minnet av den döda för att visa respekt för vad dennas liv har fått betyda. Detta görs främst genom griftetalet, som inte skall vara en nekrolog utan en predikan med anledning av att någon dött, samt i begravningsbönen, där det heter: "I dag tackar vi dig för NN, för vad han fick ge och ta emot".<sup>29</sup>

Begravningen är en påskliturgi. För Luther innebar den kristna begravningen att tron skulle stärkas, att folket skulle uppmuntras till sann fromhet och att begravningen skulle ske på ett anständigt sätt som ett uttryck för trons glädjerika innehåll, uppståndelsen från de döda.<sup>30</sup> Den kristna begravningens identitet finns alltså i Jesu uppståndelse. Eftersom Jesus uppstod från de döda, skall vi också uppstå. För att markera påsktanken har en del församlingar i England inte flera ljus runt kistan utan endast påskljuset, vilket bärs före kistan såväl vid procession som recession. Vid en engelsk begravningskonferens definierades den kristna begravningen som "respect for the body, hope for the soul, and compassion, for what Isaiah calls the broken-hearted".<sup>31</sup> Även i Katolska kyrkans katekes talas det om att "begravningsriterna uttrycker att en kristen människas död är präglad av påsken"<sup>32</sup>

Påsk

Luther

I det pluralistiska samhället finns en tilltagande oförståelse inför kyrkans förkunnelse kring död och uppståndelse, vilket bl.a. tar sig uttryck i 1990-talets folkfromhet, där reinkarnationen är en bärande tanke. Enligt den europeiska studien European Value System Study Group, vilken undersökte religionen i sexton länder, tror 38% på ett liv efter döden, 21% på uppståndelsen (dock framgår det inte om det menas uppståndelse i kristen mening) och 20% på reinkarnation. Troligen avser de flesta informanterna inte den buddistiska reinkarnationen – med återfödelse i ett kretslopp för att så småningom få slippa detta återfödande och uppgå i Nirvana – utan troligen handlar det om en odödlighetstanke; att livet går vidare, att själen lever vidare i nya generationers människor.<sup>33</sup> När begravningsritualet inte

<sup>28</sup> Edwall, Pehr, "Döendet, döden och begravningsgudstjänsten" i Svenska kyrkans gudstjänst – Kyrkliga handlingar, SOU 1981:68, s. 9.

<sup>29</sup> Handbok 1986, Begravningsbön alt II. Motsvarande formulering finns i flera av "Böner att användas vid begravningsgudstjänst", t.ex. vid en gammal människas död: "Låt oss minnas och tacka för vad du gav oss genom NN".

<sup>30</sup> Dr. Martin Luthers Werke; Kritische Gesamtausgabe. Weimar 1883, vol 35, s. 479.

<sup>31</sup> The Churches' Group on Funeral Services at Cemeteries and Crematoria, "Clergy and Cremation Today", 1995-05-16, Published by the General Synod of the Church of England.

<sup>32</sup> Katolska kyrkans katekes, svensk utgåva 1996, §1685. Om påsktron i begravningsliturgier, se Eckerdal, Lars, "Begravningen – den gemensamma avskedsvägens liturgi", Svensk Teologisk Kvar-talskrift 1990, s. 106–115.

<sup>33</sup> Senästa sida.

längre upplevs som en gudstjänst med död och uppståndelse i centrum, blir det naturligt att människor tolkar och använder den kristna riten på sitt eget privata sätt samt designar egna riter såväl inom som utom kyrkans ram. Här står kyrkan inför ett växande problem kring hur hon skall vara tydlig med sin tro, samtidigt som hon i dialog möter människors tankar, ord och handlingar.

En väl fungerande begravningsgudstjänst vill hjälpa de närvarande att förstå med hjärtat det som de redan rationellt förstått: förstå att vi skilts från vår vän som är död och att vi därför måste etablera nya relationer med varandra, som änka, faderlös, barnlös etc. Begravningsgudstjänsten är en viktig del av en sund sorgprocess. Ofta innebär den en vändning då människor förstår att den döda är död; om inte förr så vid kistan, när jorden faller på kistan, när man själv får gå fram och ta avsked vid kistan eller när kistan sänks i jorden. Här blir döden många gånger mer konkret än i den vackert bäddade sjukhussängen då den döda nästan ser ut som om hon sover och skulle kunna vakna upp när som helst. Vid begravningsgudstjänsten är allt så definitivt, samtidigt som den öppnar nya möjligheter att leva vidare i nya relationer. Funktionen som övergångsrit är mycket tydlig.

## ETT ORDENTLIGT OCH VÄRDIGT AVSKED

Begravningar har ofta i historien varit hela samhällets angelägenhet – ett tillfälle för byborna att samlas för att ta avsked från en samhällsmedborgare, samtidigt som man fick träffa folk från avlägsna byar och utbyta skvaller och varor. I det moderna, pluralistiska samhället är begravningen inte längre hela samhällens angelägenhet. Nu är den familjens angelägenhet eller i bästa fall även släktens, vännernas och arbetskamraternas angelägenhet. Begravningsgudstjänsten har blivit något privat, där man tar prästen till hjälp för att utföra den nödvändiga riten, vilken man menar att prästen utför på kyrkans uppdrag som en service och en tjänst åt folket. Att tala om begravningsgudstjänsten som en förrättning är fortfarande vanligt inom Svenska kyrkan och speglar kanske den inställning som kyrkans tjänare alltför ofta har till de kasuala gudstjänsterna som en tung tjänstemannaplikt. När gudstjänsten reduceras till en förrättning, trivs privatiseringen, vilket ger utslag i behovet av personligt designade avsked.

Även om det sociala mönstret har ändrats, kvarstår människors behov av

<sup>33</sup> European Value System Study Group, EVSSG, genomfördes i början av 1980-talet i femton europeiska länder och gällde: 1) arbetslivet, 2) fritiden, 3) familjelivet, 4) politiken, 5) religionen samt 6) moralfrågorna. Se Pettersson, Thorleif, "Bakom dubbla lås – En studie av små och långsamma värderingsförändringar", Stockholm 1988. Se även Pétursson, Pétur, "Kyrka och nyandlighet i postmodern kontext", i Bergmann, S/Eidevall, G, "Uppträcker i kontexten – Teologiska föreläsningar till minne av Per Frostin", Lund 1995.

att ta ett ordentligt avsked från den person de på något sätt kände. När människor väljer att vara med på en begravning, kan beslutet grunda sig på en mängd faktorer. Kanske går de dit av plikt, för att konventionen kräver det. Kanske gör de det av respekt för den döda eller för att stödja de närmast anhöriga. Kanske går de dit för att de vet någonstans inom sig att de mår bättre efteråt, om de varit med på begravningen.<sup>34</sup>

Människors behov av att ta ett ordentligt farväl ställer kyrkan inför svåra avväganden i den individualistiska och pluralistiska miljön. Det finns en gräns som kyrkan inte kan överskrida i mötet med individuella önskemål, en gräns som kyrkan måste sätta för att inte förlora sin själ, sin innersta identitet. Här är en kritisk punkt för kyrkan. Samtidigt som hon behöver vara tydlig, måste hon vara öppen för att möta den enskilda människans tankar och behov. Den dödas och de anhörigas önskan om hur begravningsgudstjänsten skall genomföras, måste i en folkkyrka respekteras så långt som möjligt. Här finns en nyttig dragkamp mellan "det kristna" och "det allmänmänskliga", mellan "det kyrkliga" och "det världsliga".

I den danska undersökningen "At sige ordentligt farvel" framträder människors ambivalens till den nödvändiga ritens, vilken de vill ha på samma gång som de är rädda för att den skall väcka för mycket av sådana känslor som det inte är allmänt accepterat att visa. I önskan om en kort begravning kan ligga en osäkerhet om vad som skall möta, en rädsla för att smärtan skall vara så stor att känslorna inte kan kontrolleras utan att folk blir utlämnade åt dem och tappar den sociala masken.<sup>35</sup> Det kan upplevas lika hotfullt att visa för mycket som för litet känslor. På samma gång som ritens kan upplevas som en trygghet, oroar den – en oro som även kan bero på att människor inte känner sig förtrogna med ritens symbolspråk.

1959 1993

MASK  
60ffmm1

## PRIVAT DESIGN AV BEGRAVNINGSGUDSTJÄNSTEN

Begravningsgudstjänsten får sin mening, liksom alla riter får en mening, när de används, när människor lever med i dem och aktivt bidrar till ritens genom sång, bön, tal, tankar och både utåt i handlingar och inåt mot sig själva tolkar skeendet i ritens. Eftersom tolkningen är personlig, har varje deltagare sin unika upplevelse; så har det alltid varit. Skillnaden i förhållande till idag är att de gemensamma referensramarna i samhället har vittrat sönder och att de privata tolkningarna inte rör sig inom en gemensam referensram. Den referens som människor ofta har till kyrkorummet och gudstjänsten, är det tomma rummets museala stämning där man söker någon form av helighet; så som Björn Afzelius sjunger:

<sup>34</sup> Rubow, Cecilie, At sige ordentligt farvel – om begravelser i Danmark, Fredriksberg 1993, s. 105.

<sup>35</sup> Rubow, Cecilie, At sige ordentligt farvel – om begravelser i Danmark, Fredriksberg 1993, s. 102ff.

Du vet att jag aldrig har trott på nå'n Gud, men ibland går jag in i Hans hus. Så när skymningen faller i morgon så går jag i kyrkan och tänder två ljus.<sup>36</sup>

De anhöriga kommer till begravningsgudstjänsten med sina privata upplevelser av den döda och när dessa speglas i och bryts mot ritens språk och ritens handlande, uppstår hos varje människa en tolkning av det som hon är med om. Vad som rör sig inom varje enskild individ, kan vi inte veta med säkerhet. Vad vi kan ana, är att människor inom ramen för gudstjänsten iscensätter sitt eget avsked av den döda. Ett exempel på detta är den växande seden med ljusträd i begravningskapellen, där de anhöriga i samband med defileringen tänder ett ljus. Seden i sig kan tyckas ofarlig; ljusen ger stämning och trygghet och en möjlighet att skänka en god tanke till den döda. Ytterligare ett exempel är den av blomsterhandelskedjan Interflora lanserade kransen med ett ljus, som den dödas barn uppmanas att tända som en symbol för den sista stunden tillsammans.

Ur kyrkans synvinkel är det ingen harmlös rit längre, när de anhöriga inte bara säger "Farväl, vila i frid, sov gott" utan lägger till "Vi ses i Nangijala" eller "Lev gott i vårt nästa barnbarn". Då handlar det om tron på odödlighet och reinkarnation, inte om vetekornets lag genom död till liv.<sup>37</sup> Begravningsfunktionen som övergångsrit blir tydlig, då ljusständningen och de uttalade orden tycks vara en form av privat överlåtelse av den döda. Kyrkan kan inte ta ifrån människor rätten att tända ljus och säga vad de vill vid kistan, samtidigt som frågorna om hur kyrkans budskap "från död till liv" kommer fram i riten och likaså frågan om vilken relation som finns mellan de privatiserade inslagen och kyrkans gestaltande av riten måste ställas. Ett annat vanligt exempel är de anhörigas minnestal som alltmer utvecklats från att vara just minnestal till en "predikan" som inte stämmer med det kristna budskap som prästen försökt förmedla. Inte minst handlar dessa tal, liksom det som sägs vid avskedet, om odödlighet och reinkarnation.

Dagens svenska begravningsgudstjänster finns på skalan mellan de två ytterligheterna "så anonym som möjligt" eller "så personlig och individuell som möjlig". Båda ytterligheterna är fallgropar – och lagom är nog alltid bäst. Den anonyma begravningen, även om den dödas namn självklart nämns, blir lätt en intellektuell begravning som inte når fram till känslorna. Den personligt individuella begravningen kan komplettera den formella begravningsgudstjänstordningen med viktiga inslag i bearbetningen av sorgen, samtidigt som det blir viktigt för kyrkan att föra en dialog om vad de personliga inslagen står för. Det rituella språket och den rituella handlingen är symbolspråk som tolkas i en speciell situation av de närvarande, med utgångspunkt i deras speciella referensramar.

Att ett barnbarn istället för blommor lägger en påse av "världens mest köpta bil" på kistan, för att mormor tyckte så mycket om dem, är en indivi-

<sup>36</sup> Afzelius, Björn, Två ljus; CD 1990.

<sup>37</sup> Exempelen är hämtade från en av författaren gjord inventering i Malmö kontrakt, okt 1996.

dualisering som för den som gjorde detta blev ett riktigt avsked utan att det stred mot kyrkans etik. Men vad speglar kvinnan som ville lägga en kofot på sin man inbrottstjuvens kista? Är det lika personligt som när muraren fick en murslev och snickaren fick en tumstock – eller är det plump och oetiskt? Detta är synliga tecken på individualisering. Hur handhas detta pastoralt? Svårare att se och veta någonting om är de tankar människor har, hur de tolkar det de ser, hör och är med om. När människor tolkar sina upplevelser, gör de det i sitt innersta och hemligaste rum; ibland kan någon nära eller någon själavårdare få dela erfarenheten. Begravningsgudstjänstens kommunikation till människor är svår att avläsa. Jag menar att gestaltningen av begravningsgudstjänsten riskerar att resultera i ett kommunikationsproblem, när människor upplever den som en information om att ”det finns glädje bortom graven och en framtid full av sång” istället för ett möte i sorgen, i känslorna, i att vara. När denna kommunikationsstörning uppkommer, blir det tydligt att människor söker efter en egen tolkning i ritens för att få en möjlighet att säga ett ordentligt farväl.

Det som uttrycks i den privatdesignade ritens eller i ritens delmoment, tycks vara en längtan efter autenticitet och äkthet – en äkthet som känns rätt för den som är med om att forma ritens och som ger en högtidlig och sakral stämning då relationen till den dödas personlighet blir viktig. I det pluralistiska samhället är individualiteten framträdande. Tanken om att varje människa är unik är en ledande tanke som avspeglar sig i begravningsgudstjänsten, när man söker det unika, det annorlunda, den ritgestaltning som ger en unik begravning; så som någon uttryckte det: ”Mitt liv har varit mitt och inte någon annans. Då vill jag inte ha någon annans begravning heller”. Ett exempel på en privatdesignad rit ägde rum den 6 september 1997 i Westminster Abby, då prinsessan Diana begravdes. Inom ramen för Church of Englands ritual sjöng Elton John ”Goodbye, England’s Rose” och Earl Spencer höll ett retoriskt fulländat tal, vilket drog ner applåder med början hos de nästan en miljon människor som var samlade utanför kyrkan och i Hyde Park. I detta fall är det ingen tvekan om att de privata inslagen samverkade med den officiella ritens på ett sådant sätt att de integrerades i den gemensamma ritens och övergick från att vara privata till att bli personligt upplevda av de flesta. Om de privatdesignade inslagen kommer att fungera kan man inte veta på förhand, för det handlar om ett samspel mellan unika människors upplevelser. Man kan dock ana att sådant som en gång fungerat har större chans att fungera igen än sådant som tidigare inte fungerat. Till detta skall även läggas skillnaden i människors upplevelse, om de får vara delaktiga i såväl val som genomförande av gudstjänstmomenten eller om de passiviseras. Kyrkan har ett ansvar för att människor kan bli delaktiga, sjunga med i psalmerna och be med i bönerna, liksom kyrkans mål måste vara att de riter som människor själva genomför inom gudstjänstens ram inte strider mot kyrkans lära. Mot kyrkans tradition kan riterna strida, för vi är hela tiden inne i en utveckling.

unik

När människor skall beskriva sina känslor efter begravningen, handlar det ofta om att begravningen gick för snabbt, var för kort. "Tjugofem minuter, var inte mor värd mer?" Ofta hade människorna önskat mer tid för tystnad, för egna tankar, för att bara sitta och känna stillheten utan att behöva känna att nästa begravning snart skulle börja. Om anhöriga ombeds att berätta om begravningstjänsten, minns de ofta inte mycket mer av ritén än att "prästen höll tal" och "bad en bön". En vanlig åsikt är att prästen sa det människor förväntade sig att prästen skulle säga: "Det var fromt", "Prästen tycktes tro på det han sa", prästen hade "a very nice style". Dessa uttalanden ger ingen antydning om vad människor får ut av begravningen i djupet av sina hjärtan. Är det så att de inte fått ut någonting mer än detta ytliga, så är det ett misslyckande från kyrkans sida när det gäller att tolka situationen, att ge ord åt känslorna i sorgen.

De sörjande söker ofta efter ord för sin sorg, samtidigt som de befinner sig i ett sådant känsloläge att ord och handlingar tolkas annorlunda än vad kyrkan genom prästen och kyrkomusikern tänkt. När kyrkan inte vill eller förmår möta människors önsknings, riktas deras koncentration mot ritualens betydelse som en möjlighet att säga ett ordentligt farväl. En privat tolkning görs; det man hör är det som berör och det övriga går förbi. Uttalandet "Det var så vackert" kan betyda att ritén inte fungerade som rit, att de anhöriga inte fick ta avsked på ett riktigt sätt. Begravningen upplevdes inte som trovärdig.

## MUSIKEN VÄCKER KÄNSLORNA

Kanske är det så att psalm- och musikvalet vid begravningstjänsten är ett utslag av rituell trygghet. I psalmerna och musiken finns en identifikation som människor kan ta till sig, känna med och lättare göra till sin egen än i den övriga ritén. Om det är så, blir det viktigt för kyrkan att bejaka människors psalm- och musikval efter en ärligt förd dialog i varje enskilt fall. Särskilt betydelsefullt och känsligt blir samtalet om solosång och musik. Såväl kyrkomusiker som anhöriga har ofta sina bestämda uppfattningar om hur de vill att det skall vara, vilket gör att situationen riskerar att bli låst. Ansvar för att hitta en lösning, så att dialogen kan fortsätta och en begravningstjänst genomföras – som ger de anhöriga det de behöver i sin sorg inom den ram som är kyrkans – vilar på prästen och kyrkomusikern. *Uppgiften är att vara det redskap som skapar ett möte mellan den enskilda människan och kyrkans rit.* Hur detta skall ske, kan bara antydning genom ramar i policydokument och pastorala handledningar, eftersom det enskilda fallet alltid är unikt. I Musiken i Svenska kyrkan – ett policydokument, heter det bl.a.:

I de fall då mindre lämplig musik önskas bör man, naturligtvis med största varsamhet, föreslå alternativ som bättre passar in i gudstjänsten.<sup>38</sup>

I policydokumentet talas om "mindre lämplig" musik, inte om "olämplig" eller "förbjuden" musik, vilket kan ses som en markering av att musik som vid ett tillfälle kan användas och då passar utmärkt, vid ett annat tillfälle kan upplevas som pekoral. Det är denna svåra och känsliga avvägning det handlar om när möten skall skapas mellan kyrkan och de anhöriga. För kyrkans representanter handlar det om lyhörddhet, dels inåt mot kyrkans tro och dels utåt mot människors förväntan, känslor och önskemål. Frågan som blir viktig att ställa är: Hur hittar kyrkan och de anhöriga en mötespunkt i musikvalet? Mötespunkten måste hittas, eftersom musiken ofta på sitt eget sätt kan vara mer terapi för den sörjande än hela den övriga gudstjänsten.

Under de senaste åren har förinspelad musik börjat förekomma vid begravningsgudstjänster. Kyrkan måste fråga sig vad det betyder för upplevelsen av gudstjänsten, när förinspelad musik används. Andra menar att det är bra med förinspelad musik, eftersom människorna då får sin älsklingsmusik utförd på det sätt de är vana vid – den musik de spelar hemma för att den påminner om något eller någon, för att den är personlig och framkallar vissa känslor. Många menar att förinspelad musik tar bort känslan av ett här och nu, av närhet och äkthet vid begravningen. Hur människor än upplever det, blir det ett kulturellt fattigdomsbevis om förinspelad musik får ersätta levande musik. Komplettera kan den i vissa fall, men inte ersätta. Bäst vore kanske om förinspelad musik reserverades för bisättningen och minnestunden. Vid båda dessa tillfällen kan förinspelad musik bli en katalysator för sorgen och lyfta fram det personliga hos den döda. För den unge man vars hustru fick en för tidig död, blev det riktigt att vid bisättningen få vara ensam med hustrun vid kistan, medan Flamingokvintetten sjöng den sång de så många gånger dansat till:

Sjätte september minns du den kvällen det var rätt länge sen. Men det var vår kväll, kvällen vi möttes och jag minns allting än. Minns hur dom spela', minns hur vi dansa', kyssen på vägen hem.<sup>39</sup>

Här blev musiken en hjälp i ett avsked mellan ett du och ett jag, vilket tillhör den privata och intima sfär dit även bisättningen kan sägas höra, medan begravningsgudstjänsten tillhör det offentliga och därför kräver en annan inramning.

Ett annat exempel är hämtat från minnestunden vid en älskad sons död, där det på pappans önskemål spelades "Tears in Heaven" som Eric Clapton

<sup>38</sup> Svenska kyrkans församlingsnämnd, *Musiken i Svenska kyrkan – ett policydokument*, utgiven i serien *Mitt i församlingen* 1991:2, Stockholm 1991, s. 20.

<sup>39</sup> Flamingokvintetten 6, "Sjätte september", med text av Peter Himmelstrand, LP 1975. Exemplet är hämtat från en av författaren gjord inventering i Malmö kontrakt, okt 1996.

skrev när han förlorade sitt barn.<sup>40</sup> För mig framstår dessa handlingar som exempel på människors behov av att ritualisera. När det inte finns någon fungerande rit, skapar de den själv i situationen och då blir riten en privatisering med intima inslag.

## PRÄSTENS DUBBLA LOJALITET

Att som präst möta sörjande vid en begravningsgudstjänst är bland de svåraste, men samtidigt bland de viktigaste, uppgifterna i prästtjänsten. Vid begravningen har prästen att genomföra både en liturgisk och en pastoral funktion i vilken ligger både en förväntan från kyrkan och en förväntan från de sörjande. Kyrkans förväntan kan exemplifieras med beskrivningen ur en engelsk pastoral:

The funeral should be personal, with the deceased and closely bereaved mentioned by name. The service should be dignified but not formal. The worship should touch, acknowledge, express and validate the feelings of those present. The minister should speak gently and comfortably about death and the natural sadness it brings.

The service should put into words feelings not only of loss, but of gratitude. It should encourage continuing support for the bereaved, and mutual support among the family. It should assist the bereaved to begin to work through their grief. It should offer Christian reassurance, comfort and hope and see event in the context of God's eternal purposes.<sup>41</sup>

Som framgår av citatet, har kyrkan stora förväntningar på sina präster att de skall gestalta varje begravning så att den upplevs personlig och ger hopp utifrån budskapet om Kristi uppståndelse. Prästen är symbolbäraren, gudsrepresentanten och ritualförvaltaren. När begravningsgästerna hade en gemensam referensram, som gjorde åtminstone en del av kyrkans verbala och liturgiska språk förståeligt, var prästens uppgift lättare än i det moderna samhället med dess pluralistiska referensramar. Ofta ställs prästen inför en dubbel lojalitet. Å ena sidan finns folkets önsknings och å andra sidan kyrkans rit och tradition som ibland gör att prästen kommer i konflikt med evangeliet. Att balansera på gränsen, så att kallelsen att vara kyrkans präst inte svikes, samtidigt som de sörjande blir mötta i sina önsknings, är en själavårds-konst. Jag tror det är viktigt att se problemet som ett själavårdsproblem, för då blir det lättare att våga vara tydlig med kyrkans tro och rit på samma gång som det blir möjligt att tillmötesgå många önsknings.

När präster och anhängare i Danmark tillfrågades om hur de såg på prästens funktion vid begravningen, framkom det att prästerna såg som sin pri-

<sup>40</sup> Clapton, Eric, "Tears in Heaven", CD 1992. Exemplet är hämtat från en av författaren gjord inventering i Malmö kontrakt, okt 1996.

<sup>41</sup> Churches' Group on Funeral Services at Cemeteries and Crematoria, The Role of the Minister in Bereavement, London 1989, s. 8.



mära uppgift att förkunna Gud, medan de anhöriga menade att prästens primära uppgift var att låta minnet av den döda bli levande. Prästerna såg Gud som subjekt vid begravningen, medan de anhöriga menade att den döda eller de själva var subjekt.<sup>42</sup> Prästerna vill något annat än att vara med som utsmyckning eller för att hålla ett vackert tal som "helgonförklarar" den döda och predestinerar honom/henne till ett liv "där rosor aldrig dör". Med dessa två helt olika infallsvinklar kommer med nödvändighet konflikter att uppstå i gestaltandet av och förståelsen för begravningsgudstjänsten. Förväntningarna på prästen är stora och när prästen inte lever upp till det som förväntas kan förväntan vändas i en ångestliknande känsla av att vara oförstådd, vilket resulterar i aggression mot prästen och kyrkan. Begravningen upplevs som misslyckad av både anhöriga och präst. Prästen bär på dubbla lojaliteter. Hur denna konflikt skall lösas, är ett pastoralt problem som kyrkan måste bearbeta med början i den stora frågan: Vad innebär det för kyrkans pastorala handlande att fira begravning i en pluralistisk miljö?

## BEGRAVNINGEN – KYRKANS STORA MISSIONSTILLFÄLLE

Inte så sällan sägs det att eftersom kyrkan träffar flest människor i samband med begravningar, så är detta kyrkans stora missionstillfälle. Tanken är inte ny. Till kyrkans begravningar har det alltid kommit människor som inte varit kristna. Skillnaden idag är kanske att fler står utanför kristet liv, samtidigt som de formellt är med i folkkyrkan. Frestelsen för prästen att missionera är stor, när kontaktytan är större än vid andra tillfällen. Frågan som aktualiseras är vad vi menar med mission. Menar vi ett griftetal som syftar till att övertyga och omvända människor är begravningen inte rätt tillfälle för mission. Men menar vi att handlingen, ritens sig, kan fungera som mission och menar vi att mission är något som berör hela människan, då kan hon bära med sig en upplevelse av helighet och frid från begravningen och då kan begravningsgudstjänsten mycket väl vara missionerande.

Frågan om de kasuala handlingarna som missionstillfällen blev aktuell under 1950-talet i Tyskland, där teologen Rudolf Bohren behandlade problemet. Han konstaterade, som ovan diskuterats, att det finns en konflikt mellan kyrkans och prästens intentioner med begravningen och människors förväntningar. Bohren menar att dessa intentioner inte går att förena. Antingen förråder man folket eller så förråder man evangeliet. Valet måste stå mellan att ställa upp på folks förväntningar och då förråda evangeliet eller också förkunna evangeliet och då tala förbi folk. Mot dem som menar att begravningen är ett missionstillfälle framhåller Bohren att "tillfället gör

<sup>42</sup> Rubow, Cecilie, At sige ordentligt farvel – om begravelser i Danmark, Fredriksberg 1993, s. 102ff.

tjuven” och att det är oanständigt att utnyttja situationen till att omvända människor.<sup>43</sup>

Jag menar att varje möte mellan kyrkans representanter, präst och kyrkomusiker, är en missionssituation i den pluralistiska miljön. Det viktiga är inte alltid orden som då sägs, utan sättet att vara, sättet att bemöta människor, samtidigt som det gäller att vara mycket tydlig i vad man själv och kyrkan står för, när det gäller tro samt begravningens innehåll och gestaltning. I detta möte, menar jag, sker en mission oavsett om vi är medvetna om det eller ej. Vi kommer aldrig ifrån att begravningsgudstjänsten alltid är en form av förkunnelse, som vill försöka ge de sörjande ett redskap för att de skall kunna ge ett eget svar på sorgens smärta, förlusten och evangeliets tilltal. Om kyrkan skall vara ärlig både mot sig själv och mot folk, måste hon intensifiera arbetet med att ta fram pastorala handlingsplaner som tar hänsyn till människors förväntningar utan att förneka sin egen identitet.

## NYA SEDER KRÄVER EN ETISK OCH TEOLOGISK REFLEKTION

Hur kyrkan skall ta ställning till nya seder är inte lätt att svara på, men kyrkan har ett ansvar att analysera de seder som finns och de som uppstår. Denna undersökning bör börja med en teologisk analys av fenomenen, för att i nästa steg ge utslag i etiska och självvårdande rekommendationer. Ett exempel där så skett gäller seden att de anhöriga inte följer med ut till graven vid jordbegravning, vilken markant ökat sedan 1980-talet. Förklaringen är dels ekonomisk och praktisk, dels psykologisk. Till den ekonomiska och praktiska sidan hör att det blir billigare om man har en enkel kista med bårtäcke som lämnas kvar i kyrkan och inga bärare behövs, men även kyrkogårdsförvaltningar sparar tid genom att gravsätta kistan på morgonen efter begravningsgudstjänsten, då arbetarna dessutom inte behöver klä sig fina utan kan arbeta i blåställ. Till den psykologiska sidan hör människors rädsla för den öppna graven, ”det där svarta tåget som följer fram till en grop så djup att jag aldrig borde ha tittat ner”.<sup>44</sup> Såväl Domkapitlet i Lund redan år 1983 som Biskopsmötet år 1988 poängterar att präster bör medverka till att avskedet vid jordbegravning verkligen sker på kyrkogården av respekt för de anhörigas sorgearbete. Prästerna uppmanas vidare att utifrån sin kunskap om människors reaktion på sorgen hjälpa de sörjande att inte förtränga döden utan att vara med om det slutliga avskedets smärta.<sup>45</sup>

Huvudfrågan för kyrkans pastorala handlande kring död och begravning

<sup>43</sup> Bohren, Rudolf, *Unsere Kasualpraxis – eine missionarische Gelegenheit?*, i *Theologische Existenz Heute*, München 1960.

<sup>44</sup> Swanberg, Lena Katarina, ”Hur gör man när en kär vän dör?”, *Expressen* 1991-01-26.

<sup>45</sup> Lunds Domkapitels Cirkulär nr 1421, 1983-05-27 §2. Biskopsmötet 1988, Ett biskopsbrev om död och begravning, s. 21.

är hur långt hon kan gå i anpassning utan att förlora sin själ och identitet. För att svara på den frågan räcker det inte med att dra upp teoretiska ritklinjer och skriva pastorala handledningar. Det handlar om att föra en dialog med de anhöriga i varje enskilt fall. En pastoral handledning kan då vara ett redskap för prästen och kyrkomusikern att ha som riktlinje i det praktiska mötet med anhöriga.

## AVSLUTANDE REFLEKTION

På ett övergripande plan tycks Svenska kyrkan vara marginaliserad – och detta i frågor som berör hennes essens, frågorna om livet, döden och uppståndelsen, såväl Kristi som människornas – samtidigt som kyrkan på ett nära vardagsplan får vara en tjänare i nöden. Kyrka och kristen tro har en ambition att omfatta hela människans liv från vaggan till graven. Ambitionen är att erbjuda en tolkningsnyckel till livet. Därför kan kyrkan inte nöja sig med att vara en sektor i samhället som står till allmän tjänst när det passar människorna. I det pluralistiska samhället ställs kyrkan inför en ny ritualisering där människor tolkar riten på eget sätt och ofta långt från kyrkans tolkning. Det pluralistiska samhällets invånare tycks behöva privatisera riten, vilket innebär en förskjutning bort från tidigare generationers hantering av riten som en gemenskapshandling. Döden kan uppfattas som ett hot mot samhället, mot kollektivet. Samhällets fortlevnad hotas av döden. Därför var dödens riter ingen privatsak i äldre tider, men när gemensamma värderingar nu inte längre finns och behovet av andra människor för att överleva inte är ett måste, blir riten en privat angelägenhet. Där får kyrkan som representant för kollektivet vara med, eftersom det inte tycks finnas något tillräckligt bra alternativ. Begravningsritualet uppfattas som ett uttryck för det existentiella och kulturella i en tid då människor är sårbara i sin sorg, när vardagsrytmen är bruten. Kyrkans ritual inger trygghet som bärare av traditionen, samtidigt som människor ställer krav på kyrkan och prästen att riten skall tala personligt om den döda, men inte nödvändigtvis om Jesus och hans död och uppståndelse. Detta förhållningssätt ställer krav på folkkyrkan att gå människor till mötes och samtidigt tydligt markera sin identitet. För att lyckas i detta möte krävs en vilja till ärlig dialog, där kyrkan inte talar "von oben" utan är villig att vandra med människor för att lyssna och samtala och för att dela erfarenheter av liv och död. När så görs har begravningsgudstjänsten förutsättningar att upplevas som mänsklig och varm utan att avkall måste ges på den kristna/bibliska realismen.

# Summary

In this essay, entitled “Christian Funerals in a Secularised and Pluralistic Society”, the liturgy and practice of the Christian funeral service in the Church of Sweden is investigated, both within the context of the secular and pluralistic society and from the perspective of the Church’s attempts, laid down in various directions from the College of Bishops and in official pastoral guidelines—to meet this new situation. Some central aspects of the funeral service are discussed, such as the importance of the rite as an appropriate way of saying goodbye, the use of privately designed rites, the role of the priest, and the importance of the music. Altogether 89,3% of all funerals in Sweden every year are conducted according to the Order of Service of the Church of Sweden, and about 2,6 million people attend these services. That is the reason for limiting this discussion to the Church of Sweden.

Swedish society is deeply secularised and pluralistic with a strong sense of private religiosity. As part of the process of urbanisation, people’s common protective networks were broken. Traditions either disappeared completely or became hard to understand within an urban society. People lost their roots and their culture. In the vacuum which thus emerged, attempts were made to create new rites and establish new traditions. Privacy and individuality, and the idea that “everyone will be saved by his own faith” grew when the church failed to provide adequate rites for the quests of life posed by modern man.

People need rites. There is emptiness without rites. The written, formal, ritual order is a help to the individual at times when he or she is not able spontaneously to create rites, or to find rites which fill the experienced need. A true rite is created out of human experience, and if a given rite no longer functions appropriately, people will make up their own new rites to replace the old ones. For example, the hymn “Glorious is the earth...” (*Härlig är jorden*, Swedish Hymnal 297) seems to have become a ritual of its own within the funeral service. This hymn has become something of a “folk-ritual”, and for many people the singing of this hymn is just as important in order to make the funeral “feel right” as the use of the solemn words: “From the dust you were made, to dust you shall return. Jesus Christ, our Saviour will raise you up at the last day”.

The Christian funeral service is charged with the hard task of both proclaiming the hope of eternal life and of meeting and speaking to the mourners right where they are, in the confusion of loss and mourning. The Christian funeral service is a paschal liturgy which could be defined as re-

spect for the body, hope for the soul and compassion for what the Prophet Isaiah calls the broken-hearted. People's need to say a proper good-bye presents the church with difficult considerations to balance within this individualistic and pluralistic environment. There is a limit which the church must not exceed in meeting individual wishes, a boundary where the church must stop in order not to lose her soul, her innermost identity. This is a critical point for the church. While the church must be clear about her position, she must also be open towards meeting the thoughts and needs of the individual person. The wishes of the deceased person and of his/her relatives about how the funeral service should be conducted must be respected as far as possible in a national "folk" church. There is a creative tension between "Christian" and "human" values, between "the church" and "the world". The relatives come to the funeral service each with their own private experiences of the deceased person, and when these are mirrored and set against the ritual language and action of the service, an interpretation of what is taking place emerges within each attendant. We can never be sure of what goes on within each individual person, but we may surmise that each person stages his or her own personal farewell of their loved one within the framework of the funeral service. An example of this may be found in the increasingly common practice to light a candle while filing past the coffin. This practice does not as such pose any problem, but when combined with words like "farewell, sleep well" or "live well in our next grandchild" a statement about immortality or re-incarnation, rather than the teaching about the corn of wheat which passes through death to life, is implied. The function of the funeral service as a rite of passage becomes clear when the ceremony of lighting candles and the spoken words seem to be a kind of private committal of the deceased person. The privately designed rite, or part of the rite, seems to express a longing for truth and authenticity, an authenticity which feels right for the person who takes part in shaping the rite, and which provides a solemn and sacred atmosphere, in which the relationship to the personality of the deceased person stands out as important. In the pluralistic society individuality is a prominent value. The conception of the uniqueness of each person is a leading thought which should be reflected in the funeral service. Therefore attempts are made to bring out, in that shaping of the rite, those unique and distinctive qualities which make a unique funeral. As someone has said: "My life has been mine and not someone else's. Therefore I do not want someone else's funeral".

At an overall level, the Church of Sweden seems to be very marginalised, particularly on issues which effect her very essence, such as questions of life, death and resurrection—both Christ's and other people's—while at the same time, at an intimate and mundane level, the Church is invited to be a servant of people's needs. The Church and the Christian faith have the ambition of embracing the whole person from the cradle to the grave. This

ambition includes the offering of a key to the interpretation of life. In the pluralistic society the church is challenged by a new process of ritualising, in which people interpret the rites in their own way and often very far away from the church's interpretation. The ways in which this happens are discussed in this essay.

*Translation: Gerd Swensson, Te Deum*